

MONOK ISTVÁN A kulturális örökség közvagyon?

Napjainkban már Magyarországon is sorra jelennek meg könyvek „médiatörténet” címmel. Ideje, mondhatnánk, hisz már „minden kilométerkőnél” létezik média- vagy kommunikáció szak. Az új szakok az egyetemeken kicsit olyanok, mint az új médiumok megjelenése a társadalom egyes történeti korszakaiban. Jelentkezésük az egyes tudományterületek belső változásaiból, az általuk képviselt vagy éppen közvetített tudást (tartalmat) használó társadalom igényeiből következik, és létük attól függ, hogy mennyiben tudnak a gazdasági élet tényezőjévé válni. Az új szak, az új médium léte közügy, a gazdasági érdek azonban elsősorban magánügy. Ilyen formán a „köz” és a „magán” mindig ellentétes marad, és marad az a kényszer is, hogy értelmes együttélési formát találjanak a kettőnek. Elviselhetetlen és hosszú távon működésképtelen az a társadalom, amelyik zászlajára kizárólagosan közösségi célokat tűz, de az is, amelyik komolyan hiszi és abszolutizálja a magántulajdon szentségét.

A nyugati keresztény kulturális körben a hagyomány közvetítése, áthagyományozása jelentős mértékben írott formákban történt, illetve történik. A magánérdek szerepének vizsgálata az írott kulturális örökség továbbadásában alapvető tanulságokkal jár. A kéziratos technológiák változtatását mindig megelőzte a használati, olvasási igény változása. A magántulajdon érdeke abban állt, hogy megfeleljen ezen igényeknek, és kielégítésükkel hasznot szerezzen. A könyvnyomtatás európai feltalálása ugyanígy megjelent igényt elégített ki, a feltalálás után azonban a könyvnyomtatás és -kiadás nagyon gyorsan a gazdasági élet elemévé vált. Vagyis a magánérdeket szolgálta. A könyvnyomtatás kézműipari korszakának végén a felhasználói érdek, a technikai és a gazdasági újító érdek utoljára volt szinkronban. Sokak szerint csak ettől kezdve beszélhetünk igazán médiatörténetről.¹ A médiumok birtoklása a kulturális hagyomány és aktuális ismeretek közvetítésében akkor vált az egyszerű gazdasági érdekből hatalmi kérdéssé, amikor Európa elveszítette a versenyt az Amerikai Egyesült Államokkal szemben a telefon- és a rádió-médiumok fejlesztésében. Európa akkor követte a maga közösségi hagyományait, igaz, elsősorban – és csaknem kizárólagosan – a konzervatív politikai elit érdemei érvényesítése kedvéért; és veszített. A film, a televízió és az elektronikus médiumok már elsősorban amerikai történetnek tekinthetők. Kérdés, hogy az elektronikus médiumok által közvetített kulturális örökség ügyében Európa felismeri-e hagyományain alapuló közösségi érdekeit, vagy végleg beépül a „mátrix”-ba, kiszolgáltatja önmagát olyan játékszabályoknak, amelyeket nem ő alakított ki, és az új játékban kisebbek a tapasztalatai. Charles De Gaulle büszke európaiként, no és persze franciaként utasította vissza az Egyesült Államok felajánlását a Francia Nemzeti Könyvtár (BnF) állományvédelmi mikrofilmzésére – az USA így akart egy másolatot szerezni a BnF-ben őrzött minden dokumentumról –, vállalva, hogy az saját erőből a mai napig sem készült el („örökségünk nem eladó”). A Google és más nagy cégek „világkönyvtár”-terve (pusztán a hosszú távú making money kedvéért) az európai államoknak „racionálisan” és könyvelésileg – közgazdaságilag – aligha költségkímélő ajánlat. A történelem egyéniségei vagy

percember vezetői majd így, vagy úgy döntenek, az egyes közösségek pedig hosszú távon vagy élvezik, vagy elszennvedik a döntések hatását. Királyságokat és a pápaságot is irányították már bankházakból, modern államokkal miért ne tehetnék ugyanezt?

A kulturális örökség jelentős részét gyűjteményekben halmozta fel és őrzi az emberiség. Ezek a gyűjtemények maguk is médiumok. Létrejöttük az írás kialakulásához hasonlóan az emberek azon természetes igényéből származik, hogy a közösség emlékezete fennmaradjon, az új generációk megismerhessék az elődök tapasztalatát, vagyis a történelmet. Az antik Róma politikusai tudatosan hoztak létre levéltárakat, könyvtárakat és múzeumokat, amelyek garantálták a múlt és az élő örökség megmaradását akkor is, ha annak esetleg szóban és tettekben történő átadási folyamatában zavar állna be. Az olvasást szabályozó társadalmakban – még azokban is, ahol a hagyományok szóbeli átadásának szerepe és ereje máig jelentős, mint például a zsidóknál – külön figyeltek arra, hogy az új szerzők művei mellett meghatározott számú régit is el kellett olvasni. A Római Birodalom összeomlása után az írott antik örökség maradványainak megmentése nagyon is tudatosan történt, méghozzá úgy, hogy Cassiodorus és kortársai utánózták Constantinus császár tettét a birodalom összeomlásának elodázásában: bemenekültek a keresztény egyház szervezeti kereteibe. „A kultúra a sötét középkorban egyházi monopólium volt, a reneszánsz a feltörekvő polgárság világnézete, de a kultúra – és a kulturális örökség – csak a francia forradalom után szabadult ki az egyház kezei közül” – tanultuk nem is olyan régen a szervezett oktatás minden szintjén. A periodizáció egyébként formalizmusa ellenére sem rossz, és ha a történetet nem a gazdaság-, a társadalomtörténet és az osztályharc terminus technicusaival mondjuk el, hanem a művelődés-, az olvasás-, az irodalom-, a művészet- és az egyháztörténet fogalmait használjuk, olvasható, és tanulságos históriához juthatunk.

Az egyházi – főként szerzetesi – közösségek és az uralkodói udvarok mellett a 10. századtól egyre több főúr, majd gazdagodó polgár alakított ki gyűjteményeket (főként könyvtárakat), és a 13. századtól kezdve az iskolarendszer intézményei is hasonlóan cselekedtek. A 15. századra a könyvtár szinte az uralkodó hatalmának szimbólumává emelkedett, a 16. században létrejövő nagy királyi gyűjtemények (a burgundiai, a francia, a spanyol, az angol stb.) pedig már a rendszeres gyarapítási igény megfogalmazásakor programszerűen utaltak a királyság kulturális öröksége megőrzésének szükségességére. A magántulajdont elvileg sújtó (korlátozó) első kötelesepéldány-rendeletek is a 16. századtól ismertek. Ez a gyűjteményépítési eszköz a 19. században azonban már a kiadóknak nyújtott segítséget jogaik érvényesítéséhez a könyvhamisítókkal szemben.

A 18. század közepétől az uralkodói és főúri magángyűjtemények fokozatosan nemzeti könyvgyűjteményekké váltak, a francia forradalom példája pedig hallatlan lökést adott ennek a folyamatnak. A Habsburg Birodalomban II. József abolíciós rendeletei, a forradalmak erőszaka az egyházi kollektiókat is államosította, és gyakorlatilag sehol sem történt tényleges reprivatizáció. Talán azért sem, mert a nagyobb magángyűjtemények természetes útja a közgyűjteménnyé alakulás –, ez a történelem tanulsága. Akkor történt mindez – a hosszú 19. században, vagyis az első világháború végéig –, amikor a magánérdek, a tőke diadalútját járta. A kultúra polgári nyilvánossága nem egyszerűen úgy valósult meg, hogy csak a hozzáférés és a médiumok szabad megjelenésének jogi keretei teremtdtek meg, mert ez kevés lett volna, hanem az állam mindenütt igyekezett garantálni a tényleges és ingyenes hozzáférést a felhalmozott kulturális javakhoz. Az innovatív társadalom csak így tartható fenn. Ha szolgáltatássá degradálódik a hozzáférés, csak az a polgár kap minőségi szolgáltatást – például teljes szövegű doku-

mentumot –, aki megfizeti, így az alapeszme sérül, a társadalom egyre műveltelebbé válik, a fizetőképes, esetleg zseniális vagy éppen deviáns réteg pedig uralkodni tud rajta.

Napjainkban olvasási, kulturálódási igényeinket a médium tulajdonosának anyagi érdekei manipulálják, diktálják (mert az elektronikus médiumok jellege ilyen), ebből következően számomra, közgyűjteményért felelős szakember számára az a kérdés, hogy a közgyűjteményekben őrzött egykori magánvagyon most reprivatizálható/andó-e csak azért, mert a „köz” szegény, gazdálkodásában – egyes gazdaságfilozófiai iskolák szerint – nem hatékony? Ha a megőrzött kulturális örökség nyilvántartásai, majd ezt követően maguk a dokumentumok nem jelennek meg nagyon gyorsan a digitális világban, a ma sem létező kulturális esélyegyenlőségünk állapotában további tragikus változás állhat be. Ráadásul országunk történelme olyan, hogy annak a magyarokhoz való kötődése is elmúlik, más egykori nemzettársainkké lesz, vagyis múltunk jelentős része is megsemmisül. Azután ott van a mások tapasztalata. Abból sem ártana tanulni! A nagy „pragmatikus” nemzetek, a nyugatibb Európában most fizetik közpénzből (sokadszor), amit engedtek a magánérdeknek az elmúlt évtizedekben. Így a „modernizálás” többbe kerül, igaz gyorsabb.

Szándékosan fogalmaztam meg élesen a demagógia határát súroló ad absurdum vitt gondolatokat, jelezve, hogy a kulturális örökség jellegéről, értékéről – ha bosszantja ez álpragmatico-könyvelő vezetőinket, ha nem – és jövőjéről sokat kell beszélni. Ahogy a művelődéstörténet sem írható le vulgármarxista terminológiával, a kulturális örökséggel sem csak „gazdaságilag” kell kezdeni valamit. A jövőről a múlt ismerete nélkül felesleges gondolkodni, mert az nem a mi jövőnk. Kulturális örökségünk közvagyon. Ha jogilag nem is az. Nyelvünktől nem szabadulhatnak gondolataink, reflexeinket és álmainkat anyáink és iskoláink kódolták. A múlttól való beszéd ezért is összetett. A kulturális örökségről folyó beszéd is az, de folytatni kell.

Jegyzetek

- 1 Ha kézbe vesszük Frédéric Barbier *Histoire du livre* című könyvét (Paris, Armand Colin, 2000), akkor láthatjuk, hogy a kötet 80%-a a 18. század végéig tartó időszakot tárgyalja, csak ez után jut el napjainkig a történetben. Barbier kolléganőjével, Catherine Bertho Lavenirrel írt *Histoire des médias* kötete (Paris, Armand Colin, 2000) már alcímében jelzi „Diderot-tól az internetig”, hogy a könyv első 10%-a 18. századi könyvtörténet, a többi a 19–20. század könyvtörténete, ami már médiatörténet. Mindkét könyv Balázs Péter fordításában, az Osiris Kiadónál jelent meg magyarul (2004, 2005).

